

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature
(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

Mehmet Emin TUĞLUK

Dr. Öğr. Üyesi, Batman
Üniversitesi
emintugluk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1866-5580>

İnşâ Eserlerine Sözlük Bilimsel Bir Yaklaşım: *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* Örneği

*A Lexicographic Approach to Insha Works: The Example of
“Hâzâ İnşâ-i Merğûb”*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

Atıf/Citation

Tuğluk, M. E. (2022). İnşâ Eserlerine Sözlük Bilimsel Bir Yaklaşım: *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 728-762. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151968>

Tuğluk, M. E. (2022). A Lexicographic Approach to Insha Works: The Example of “*Hâzâ İnşâ-i Merğûb*”. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 728-762. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151968>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Tarih boyunca, uzakta bulunan kişilerle iletişim kurmanın yaygın yollarından biri mektup göndermek olmuştur. Ancak mektup bir tür olup bu adla yazılan metinlerin hepsi aynı özelliği göstermemektedir. Mektup terimi yaygın olarak her toplum ve kültürden insanların haberleşmesi için kullanılmaktadır. Türk edebiyatında ise edebî nesir için ve klasik edebiyata özgü bir terim olarak mektup karşılığında *inşâ* terimi kullanılmış ve inşâ bir ilim dalı olarak yaygınlaşmıştır.

İnşâ ilminin kurallarına uygun olarak hazırlanmış eserler olan münşeâtlara kılavuzluk etmesi amacıyla örnek metinler içeren pek çok eser kaleme alınmıştır. Münşeâtların yazımında genellikle Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar ile belirli kalıplar kullanılmıştır. Münşeâtların bazılarında bu kelime ve kalıplara ait sözlükler bulunmaktadır. Münşeât mecmualarının sözlükleri bugüne kadar sözlük bilimsel açıdan ele alınmamıştır. Bu bağlamda münşeât mecmualarının dil bilimciler tarafından sözlük bilimsel açıdan incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada inşâ ilminde kullanılan kelimeleri konu edinen bir sözlük ile örnek inşâ metinleri ve bu metinlere ait sözlüğü içeren, yazarı bilinmeyen *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* adlı eser, sözlük bilimsel açıdan ele alınmıştır. Ayrıca eserin Latin harflerine çevirisi çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâzâ İnşâ-i Merğûb, inşâ, ilm-i inşâ, mektup, sözlük bilimi.

Abstract

Throughout history, a common way of communicating with people far away has been to send letters. However, the letter is a type and not all texts written with this name show the same feature. The term letter is widely used to communicate with people from every society and culture. In Turkish literature, on the other hand, the term inşâ was used for literary prose and as a term specific to classical literature in return for letter, and insha (inşâ) became widespread as a branch of science.

Many works containing exemplary texts have been written in order to guide the munshaats (münşeât), which are works prepared in accordance with the rules of the science of insha. Generally, Arabic, Persian words and phrases and certain patterns are used in the writing of munshaats (münşaât). There are dictionaries of these words and phrases in some of the munshaats. The dictionaries of munshaat journals have not been discussed in terms of lexicography until today. In this context, it is necessary to examine the munshaat journals by linguists from a lexicographic point of view.

In this study, the work named Hâzâ İnşâ-i Merğûb, whose author is unknown, which includes a dictionary of the words used in the science of insha, and sample insha texts and the dictionary of these texts, has been discussed in terms of lexicography. In addition, the translation of the work into Latin letters has been added to the end of the study.

Keywords: Hâzâ İnşâ-i Merğûb, İnsha, ilm al-insha, letter, lexicology.

Giriş

İletişim, toplumsal hayatın işleyişinin bir parçası olup insanlar tarih boyunca duygu ve düşüncelerini en güzel ve akıcı bir şekilde aktarmak istemişlerdir. Teknolojik imkânların olmadığı dönemlerde iletişim yaygın olarak mektup adı verilen metinlerle sağlanmıştır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle iletişimin sağlanması kolaylaşmıştır.

Türk edebiyatında klasik edebiyata özgü bir terim olarak hem edebî nesir hem de mektup karşılığında *inşâ* terimi kullanılmış ve inşâ zamanla belirli kuralları olan bir ilim dalı olarak yaygınlaşmıştır. Klasik edebiyattaki mektuplar, yazılan kişi ve mektubun içeriği açısından olduğu gibi üslup, dil ve şekil açısından da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu mektupların bazılarında özellikle şair, yazar ve devrin devlet adamları hakkında önemli bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca dönemin siyasi, sosyal ve edebî hayatı hakkında önemli ipuçları veren bu mektuplar tarih başta olmak üzere edebiyat ve sosyoloji gibi bilim dalları için birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

1. İnşâ İlmi

1.1. İnşâ, İlmü'l-inşâ, Münşî ve Münşeât Kavramları

Arapça “neşe’e” kökünden türeyen inşâ, sözlükte “yapmak, yapılmak, vücuda getirmek, getirilmek” (İbrahim Cûdî Efendi, 2006, s. 216) anlamlarının yanı sıra terim olarak “1. Kaleme alma, edebiyat kaidesine tatbikan ve nesren edilen ifâde-i tahrîriye. 2. Emir ve temenni ve dua yani yap, yapsın, yapmalı, yapsa, gibi vuku bulmamış hades, mukabili: ihbar 3. Tr. İlm-i mürâselede kesb-i mümâsere için muhtelif mektup, tezkere, arz-ı hâl, tebrik ve ta’ziye-nâme, sened, mukâvelenâme vesâire örneklerini hâvi kitap” (Şemseddin Sâmî, 2010, s. 519) anlamlarında da kullanılmaktadır. İnşâ kelimesi zamanla yazmak anlamından hareketle “yazma sanatı, kompozisyon” anlamının yanı sıra resmî ve özel yazışmaların belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen ilim dalına “ilmü'l-inşâ”, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere “münşeât”, bu ilimle uğraşanlara “münşî” adı verilmiş, resmî yazışmalar ve mektuplardan örnek alınmaya değer görülenler çeşitli mecmualarda derlenmiştir (Durmuş, 2000, s. 334).

Osmanlı nesri sade nesir, orta nesir, sanatlı (edebî) nesir olmak üzere üçe ayrılmakta olup Türk edebiyatında edebî nesir için genellikle inşâ terimi benimsenmiştir. Mektup, yaygın olarak her toplum ve kültürden insanların haberleşmesi için kullanılırken inşâ ise klasik edebiyata özgü bir terim olarak mektup karşılığında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde nazımla teorik konularda pek çok eser verilmesine rağmen şiir-ilham ilişkisinden dolayı bunlar bir öğretim aracı olamamıştır ancak inşâ; kuralı, amacı ve yöntemiyle bir ilim olmuştur. İnşâ ilminin yaygınlaşması ile birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere “ilm-i inşâ, fenn-i inşâ, hülâsa-i inşâ” konulu kitaplar yazılmıştır (İnce, 2007, s. 5-6).

Bütün ilim dallarında olduğu gibi inşâ ilminin de belirli kuralları ve münşilerde bulunması gereken özellikler vardır. Buna göre münşiler Arabî ilimler ile edebiyat ilimlerini yeterince, fesahat sahiplerinin şiirleri ile ayet ve hadisleri ise ezbere bilmelidir.

Ayrıca nazım ve nesirde kullanılan terkipler hakkında bilgi sahibi olmalı; hat, cilt ve tezhip işinden de anlamalıdır (Haksever, 1995, s. 13).

1.2. İnşâ İlminin Gelişimi ve Türklerde İnşâ

Eski Türk hakanlarının kullandığı bazı unvanlardan hareketle Türklerde resmî yazışmaların tarihini 7. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Köktürk devletinin batı kolunu yöneten İstemi Kağan'ın veya Bizans kaynaklarındaki adıyla Silzibulos'un (ö. 575 sonu 576 başı) 568 yılında Bizans İmparatoru II. İuscinos'a gönderdiği mektup, İşbara Kağan'ın 584 yılında (Ejder yılının 9. ayının 10. günü), Chi-min Kağan'ın ise 600-609 yıllarında Çin hükümdarına gönderdiği mektuplar Türk diplomatik yazışmaları hakkında önemli birer kaynaktır (Barutçu Özönder, 2002, s. 482). Köktürklerde buyruk anlamında "yarlık" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime İlhanlı ve Kırım Türkleri aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Ögel, 1982, s. 231- 232). Osmanlı Devleti'nde bu kelimenin yaygın karşılığı olarak "ferman" kelimesi kullanılmıştır. Moğollarda "carlık" kelimesi imparatorun "resmî devlet emri" anlamıyla kullanılmıştır. Yine Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Destanı içindeki "biltürgülük" kelimesi "elçi ile gönderilen emir" anlamındadır. Han ve beylerin halka herhangi bir konuda haber vermelerine "çalıg" denirdi. Kırgızlarda hem buyruk hem de carlık kelimesi kullanılmış, fermân yerine "barman" denilmiştir. (Ögel, 1982, s. 237). Karahanlılarda da devletin iç ve dış yazışmaları için bir kurum oluşturulmuş, bu kurumun yöneticisine *tamgaçı* denmiştir Bu kurumda Uygur alfabesiyle yazan *bitigçi* ve *ılmga* adı verilen kâtipler görev yapmıştır (Koca, 2002, s. 484). Selçuklular resmî yazışmalar için inşâ divânı kurmuşlardır. Bu divânın kurulması inşâ ilminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Selçuklularda ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde devletin resmî dili Farsça olup bu nedenle yazışmalar Farsça yapılmaktaydı. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeyi resmî dil olarak ilan etmesi önemli bir dönüm noktası olmuş diğer Anadolu beylikleri arasında da Türkçenin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Arapça ve Farsçadan eser çevirileri yapılmaya başlanmış, Arapça ve Farsça inşâ eserlerinin benzerleri kaleme alınmıştır. Bu anlamda kaleme alınan ilk eser Ahmed-i Dâî tarafından kaleme alınan ve bir mektubun nasıl yazılması gerektiği ile mektup örneklerini içeren "Teressül" adlı eserdir (Ertaylan, 1952). "Teressül, inşâ sanatından bir ilmin adı olup muhatabın konumuna uygun hitap etme usullerini öğretir. Ahmed-i Dâî'nin eserinde de bu isme uygun olarak, padişahın hekime ve babadan amcaya kadar kime nasıl hitap edileceği ile ilgili formüllere yer verilmektedir." (Gültekin, 2009, s. 330).

Klasik Türk edebiyatının özellikle ilk dönemlerinde nesirden çok nazım tercih edilmiştir. Ancak zamanla şair ve aydınlar özellikle hünerlerini göstermek için süslü nesre yönelmiş ve inşâ örnekleri vermişlerdir. Verilen bu örnekler genellikle resmî yazışma kurallarını içeren metinlerdi. Fatih Sultan Mehmet döneminde hazırlanan ve içinde yazışma usul ve esaslarının belirlendiği bir bölümün de olduğu Kanûn-nâme-i Âl-i Osmân inşâ metinleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu dönemden sonra kaleme alınan inşâ metinlerinde bu kanunnamede belirtilen usul ve esaslar gözetilmiştir (Gültekin, 2009, s. 332-333).

Tanzimat'la birlikte inşâ ilmi "kitâbet" olarak anılmaya başlanmış, bu metinlerde kullanılan ifadelerde değişiklikler olmuş, yazışmalarda kullanılan hitap ve ifadeler

değişmiş, yeni usul ve esaslar getirilmiş ve bunun için okullarda okutulmak üzere ders kitapları hazırlanmıştır (Gültekin, 2009, s. 334).

1.3. İnşâ Metinlerinde Dil ve Üslup

İnşâ metinlerine özellikle Arap ve Fars edebiyatında sıkça rastlanmakta olup Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınan pek çok inşâ eseri vardır. Arap edebiyatının etkisiyle önce Arapça, daha sonraları Fars edebiyatının etkisiyle Farsça, inşâ metinlerinin Türk edebiyatına girmesiyle de zengin bir Türkçe inşâ geleneği oluşmuştur. Bundan dolayı inşâ eserlerinde genellikle Arapça ve Farsça tamlamalar yoğun olarak kullanılmıştır. İnşâ metinlerinin dili süslü ve sanatlıdır. Türkçe daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin anlam karşılıklarının verilmesinde ve bazı eklerde kullanılmıştır.

İnşâ metinlerinde yazılan yazıya ve mektubun türüne göre kullanılan yazı türü değişmektedir: Bilindiği gibi “*Reyhânî*, Kur’ân ve dinî eserlerin yazımında, *sülûs* süsleme amaçlı yazılarda, *rik’a* mükâtebât ve mürâselâtta, *nesih* tefsîr ve hadîslerin yazımında, *tevkî’* fermân ve menşurlarda, *muhakkak* ve *ta’lik*, dîvân tertibinde, *dîvânî* ve *siyâkat* mâliye ile ilgili işlerde ve dîvân-ı hümâyûn tarafından kaleme alınan yazılarda” (Gültekin, 2007, s. 286) *dîvânî* veya *kırma dîvânî* genellikle vakıf görevlilerinin tevcihlerinin yer aldığı Hurûfât Defterlerinde kullanılmıştır (Kazancıoğlu, 2019, s. 21-22). Bundan dolayı inşâ ilmi belli bir bilgi birikimi ve ilmi seviye gerektiren bir ilim dalıdır. İnşâ ilmini anlamak için “sarf ve nahiv bilmek, maânî, beyan öğrenmek, meşhur dîvânları okumuş olmak, güzel kaleme alınmış tarih, ahlak ve edebiyat kitaplarını mütalaa etmek, bazen düşüncelerini yazıya dökerek varsa imla yanlışlarını tashih etmek, bozuk ifadelerden kaçınmak” gerekmektedir (Haksever, 1995, s. 5).

1.4. Münşeâtların Sınıflandırılması

Münşeâtların kapsamı geniş olup münşeâtlar resmî yazışma örnekleri, kişisel yazışmalar, tezkireler, şiir derlemeleri, mektuplar, dinî hikâyeler gibi pek çok konuda yazılabilmektedir. Dolayısıyla nesre konu olan sanatlı her yazı türüne münşeâtlarda rastlamak mümkündür. Münşeâtlar farklı konuları kapsamaları yönüyle zengin bir içeriğe sahiptirler. Münşeâtlarda siyaset, edebiyat, sanat, kültür ve ekonomi ile ilgili konulara rastlanabilir. Münşeâtlar aynı zamanda içinde bulunan dönemin devlet yönetimi, yaşanan problemler, karşılaşılan sorunlar ve dil anlayışı gibi konular hakkında da bilgi verir. Bu durum münşeâtların didaktik yapısından kaynaklanmaktadır.

Resmî ve özel mektupları konu alan inşâ eserlerinde bu mektupların yazım esaslarını, usul ve yöntemlerini, kural ve kaidelerini belirleyen telif ve derleme pek çok eser yazılmıştır. Bu konuyla ilgili derleme eserlerde resmî yazışma örneklerine, şairlerin eş dost, akrabaları ile devlet yöneticilerine yazdıkları mektupların örneklerine yer verilmiştir. Kişinin zevkine göre seçip tertip ettiği inşâ örnekleri içeren eserler için “inşâ-i merğûb” kavramı kullanılmıştır.

Münşeâtlar konularına göre çeşitli başlıklara ayrılmıştır. Agâh Sırrı Levend, münşeât mecmualarını “1. Resmî yazıların toplanmış olduğu mecmualar. 2. Münşeât ya da mecmua adı altında “ümerâ, hükemâ, havâtin, sâdât, şuarâ, ulemâ, guzât, kuzât, meşâyih, vüzerâ”

için yazılacak yazıların başlıkları, hâtimeleri, bu yazılara uygun düşecek cümleler ve örnekler veren eserler. 3. Yalnız bir şairin mektuplarının toplanmış olduğu mecmualar. 4. Başka başka şairlerin mecmualarının toplandığı mecmualar” (Levend, 1989, s. 113-114) olmak üzere dört başlıkta sınıflandırmaktadır.

Haksever, münşeâtları muhtevasına göre “1. Edebî münşeâtlar. 2. Tarihî münşeâtlar. 3. Didaktik münşeâtlar: a. Teorik bilgi veren münşeâtlar. b. Örnek metinlerin toplandığı kısmen didaktik münşeâtlar” yazılış tarzlarına göre ise “1. Telif münşeâtlar: a. İnşâ metinlerini telif ve tertib eden aynı kişi. b. İnşâ sûretlerini bir kişi yazıp derleme ve tertibini başkalarının yaptığı münşeâtlar. 2. Derleme münşeâtlar: a. Derleyeni belli olanlar. b. Derleyeni belli olmayanlar” (Haksever, 1995) şeklinde sınıflandırmaktadır.

İnce, münşeâtları türlerine ve konularına göre olmak üzere iki bölümde ele almaktadır. İnşâ türleri bölümünde inşâyı önce edebî ve resmî inşâ olmak üzere ikiye ayırmakta ardından edebî inşâyı “mensur, manzum, mensur-manzum” olmak üzere üç başlığa ayırıp bu başlıklar altında içeriklerine göre sınıflandırmaktadır. Resmî inşâyı ise “1. Padişahların yazdığı mektuplar. 2. Makamdan makama yazılan mektuplar” olmak üzere iki başlığa ayırmaktadır. Konularına göre münşeâtlar bölümünde ise münşeâtları “1. Husûsî konularda yazılan mektuplar. 2. Hukûkî mektup ve belgeler. 3. Ticârî mektup ve belgeler. 4. Dînî-tasavvufî inşâ. 5. Edebî mektuplar. 6. Mizâhî münşeâtlar. 7. Öğretici münşeâtlar” başlıkları altında ele almaktadır (İnce, 2007).

Münşeâtlar hakkında bir tasnif çalışması da Gültekin tarafından şu şekilde yapılmıştır: “1. Haberleşme amacıyla yazılan mektuplar (Hususi mektuplar-Resmî mektuplar) 2. Sanat endişesiyle yazılan mektuplar.” Gültekin, hususi mektupları “Muhabbet-nâme-Meveddet-nâme, Tehniyet-nâme ve Tebrîk-nâme, Ta’ziyet-nâme, Şefakat-nâme, İrsâl-nâme, İştîyâk-nâme, Şikâyet-nâme, Tavsiye-nâme, Teşekkür-nâme, İyâdet-nâme, Davet-nâme, Şefâat-nâme”; resmî mektupları ise “Fermân; Nâme-i Hatt-ı Hümayûn, Berât, Menşûr, Mülk-nâme, Ahd-nâme, İrâde, Takrîr, Telhîs, Ruk’a, Buyuruldu, Tezkire, Tarhaniyet-nâme, Arîza, Kâime, Temessük, Arz, Arz-ı hâl ve Arz-ı Mahzar, Tahrîrât ve Şukka” başlıkları altında incelemektedir (Gültekin, 2007).

2. Hâzâ İnşâ-i Merğûb

2.1. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmamıza konu olan eser, Almanya Staatsbibliothek zu Berlin Kütüphanesi Oryantalizm El Yazmaları Kataloğuna Diez A fol. 63 numarası ile kayıtlıdır. Katalog kaydında eserin adı *İlm al-İnşâ*, yapısı monografi, sayfa aralığı 1-41 olarak belirtilmiştir. Eserin başında ve sonunda yer alan boş sayfalar çıkarıldığında eser 27 sayfadan oluşmaktadır. Eserin müellifi belli olmayıp basım tarihi katalog kaydında M. 1793 olarak geçmektedir. Eserde yer alan yazışma örneklerinde H. 1207/1208 tarihleri yer almaktadır.

Eserin ilk 5 sayfasında bir inşâ sözlüğü yer almaktadır. Bu inşâ sözlüğünde 107 kelime yer almakta olup madde başları Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan oluşmaktadır. Bu sözlükte kelimelerin madde başları siyah mürekkeple, anlamları ise kırmızı mürekkeple kelimenin altına düz veya yatay yazılarak verilmiştir. Eserin sözlük kısmında bazı madde

başları ve bölüm başlıklarının yanına kimin tarafından yazıldığı belli olmayan el yazısı ile Fransızca notlar düşülmüştür. Ancak bu notlar silik olduğundan okunaklı değildir. Eser madde başlarının üst satırda, kelime anlamlarının ise satır aralarında verilmesi yönüyle satır arası tercüme eserleri andırmaktadır. Eserin beşinci sayfasında eserin adı “Hâzâ İnşâ-i Merğûb” başlığıyla belirtilmiştir. 18. yüzyıl ve özellikle Tanzimat’tan sonra yazılan inşâ eserleri genellikle kâtipler için bir rehber/kılavuz kitap olması amacıyla kaleme alınmıştır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’un başında da müellif; eserini kâtipler için kaleme aldığını, latif bir ilim olan inşâ ilmini önce kâtiplerin bilmesi gerektiğini, kâtiplerin inşâ ilmine vâkif olmaları durumunda yaptıkları yazışmaları daha doğru bir şekilde ve doğru unvanlar kullanarak yapacaklarını belirtmektedir:

“Ammâ ba’d ‘ilm-i inşâ bir latîf ‘ilmdir evvelâ kâtiblere lâzımdır ki ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp tâ ki beyne’l-cumhûr ehemmi-i umûrda eşref-ı sanâyi’-i dühûr olalar.

Gerçi hattı kâtibün zîbâ gerek
Bî-bedel ü bî misil ra’nâ gerek
Hüsn-i hat ancak hurûfun nakşıdır
Kâtibe imlâ gerek inşâ gerek

Pes imdi kâtib olanlara lâzımdır ki ‘ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp herkesin merâtibine göre elkâb tahrîr ede.” (5-6).

Eserde inşâ örneklerinin (mektup, dilekçe vb.) başlıkları kırmızı mürekkeple verilmiştir. Verilen bu inşâ örneklerinde geçen bazı kelimelere ait sözlük ise sayfaların sağ veya sol kısmında madde başları siyah mürekkeple anlamları ise kırmızı mürekkeple yukarıdan aşağıya alt alta yazılarak verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’da mektup, dilekçe örneklerinin yanı sıra eserin sonlarına doğru Arabî aylara, Farsça sayılara, ebced hesabı çizelgesine de yer verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’da yer alan başlıklar Tablo 1’de gösterilmiştir:

Konu
Sûret-i ‘arz-ı hâl ednâdan a’lâya bu siyâk üzere yazılır.
Sûret-i ‘arz-ı hâl Şeyhü’l-İslâm’a yazılır.
Sûret-i kâ’imedir. Akrândan akrâna tahrîr olunur.
Sûret-i mektûb oğlandan vâlidesine tahrîr olunur.
Sûret-i mektûb pederinden oğluna bu siyâk üzere yazılır.
Sûret-i mektûb ehline bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Kitâbete münâsib olan beyitler beyân olunur.
Temessükî bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Deyn temessükü bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Sûret-i ze’âmet tahvîli bu vesîka üzere yazılır.

Der-beyân-ı kâ'idet-i erkâmân .
Der-beyân-ı kâ'ide-i tefrik.
Der beyân-ı taksîm-i hevâyî.
Der-beyân-ı şuhûr-ı 'Arabî.
Sûret-i 'itik-nâme bu siyâk üzere tahrîr olunur.

Tablo 1: Hâzâ İnşâ-i Merğûb'daki başlıklara ait tablo.

2. Sözlükçülük ve Sözlük Bilimi

Sözlükler, bir veya birden fazla dilin söz varlığının yer aldığı, dil araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından. Geleneksel sözlük hazırlamanın geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte kuramsal sözlük bilimi 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve daha işlevsel sözlükler hazırlanmaya başlanmıştır. Ülkemizde sözlükçülük ve sözlük bilimi terimlerinin kullanımı konusunda bir birlik bulunduğunu söylemek güçtür. "Batı'da leksikografi terimi ile karşılanan sözlük yazımı, araştırmacılığı ve kuramcılığı için ülkemizde sözlükbilim, sözlük bilimi, sözlükbilgisi ve sözlükçülük gibi terimler kullanılmaktadır." (Kaynak, 2021, s. 83). Usta, ülkemizde *lexicology* ve *lexicography* sözcüklerinin birbiriyle karıştırıldığını belirtip *leksikografi* sözcüğüne karşılık olarak *sözlükçülüğü* önermektedir (Usta, 2010, s. 93). Akalın da Usta gibi *leksikografi* sözcüğüne karşılık olarak *sözlükçülük* sözcüğünü önermektedir (Akalın, 2010, s. 164). Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük'te *leksikografi* karşılığında *sözlükçülük*, *leksikoloji* karşılığında *sözlük bilimi* karşılığı kullanılmıştır (TS, 2011, s. 1582). Boz, sözlükçülük terimini leksikografinin "meslek" tarafını karşıladığından dolayı sıkıntılı bulmaktadır:

"Sözlükçülük terimi, yukarıdaki tanımlarda geçen uygulamalı leksikografiyi (sözlük yazımı ve düzenlemesi), yani leksikografinin "meslek" tarafını karşılayabilir. Ancak kuramsal leksikografiyi (sözlük araştırması; tarih, tipoloji, eleştiri vd.) yani leksikografinin "bilim" tarafını karşılaması söz konusu olamaz. Sözlükçülük, sözlük yazımı ve düzenlemesi dışında; sözlük satma, sözlük koleksiyonu yapma vb. işleri (meslek) de anımsatabileceği için aslına bakılırsa sıkıntılı bir terimdir. Diğer önemli bir nokta da dünyada ve ülkemizde uygulamalı leksikografinin uzun zamandır bilimsel verilere göre yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir." (Boz, 2011, s. 13).

Hartmann ve James sözlük çalışmalarını sözlük hazırlama ve sözlük araştırmaları olmak üzere iki ayrı bölümde ele alıp sözlük çalışmalarına her iki bakışla yaklaşılması gerektiğini belirtir (Hartmann ve James, 1998, s. 85 akt. Özcan, 2018, s. 5). Hartmann ayrıca sözlük araştırmalarında şu altı maddenin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder: 1. Üst sözlük bilimi (metalexigraphy). 2. Sözlük tarihi. 3. Sözlük eleştirisi. 4. Sözlük yapısı. 5. Sözlük tipolojisi. 6. Sözlük kullanımı (Hartmann, 2001, s. 40 akt. Özcan, 2018, s. 10).

2.1. Sözlük Türlerinin Tasnifi

İnşâ eserlerinin bazıları içerdikleri sözlükler açısından sözlük türüne de girmektelerdir. Sözlük türüne giren bu eserlerin sözlük türü açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sözlükler araştırmacılar tarafından türlerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır:

Usta, sözlükleri “1. Ansiklopedik sözlükler. 2. Filolojik sözlükler” olmak üzere iki başlık altında sınıflandırmaktadır (Usta, 2006, s. 223-242).

Aksan, sözlükleri üç ana başlık altında sınıflandırmaktadır: Aksan’ın tasnifi şu şekildedir: “1. Bir veya birden çok söz varlığını işleme bakımından sözlükler: a. Tek dilli sözlükler. b. Çok dilli sözlükler. 2. Abecesel sözlükler: a. Abecesel sözlükler, b. Kavram sözlükleri. 3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre sözlükler: a. Genel sözlükler. b. Lehçebilim sözlükleri. c. Eş anlamlı, zıt anlamlı, eşadlı kelime sözlükleri. d. Tarihsel sözlükler. e. Köken bilgisi sözlükleri. f. Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri). g. Argo sözlükleri. h. Deyim ve atasözü sözlükleri. ı. Anlam bilimi sözlükleri. i. Sanatçı ve metin sözlükleri. j. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri. k. Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri” (Aksan, 2009, s. 75-76).

Ölker, yazılış şekillerine göre sözlükleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

Şekil 1: Ölker’e Göre Sözlük Türleri (Ölker, 2011, s. 48).

Esen, sözlükleri “1. Dilbilim sözlükleri. 2. Psikoloji sözlükleri. 3. Sosyoloji sözlükleri. 4. İşaret bilimi sözlükleri” olmak üzere dört grupta sınıflandırmaktadır (Esen, 2009, s. 475).

Sözlük biliminde sözlüklerin konu ve yöntemlerine göre değişik biçimde sınıflandırıldığını belirten Kocaman’ın sınıflandırması şu şekildedir: “1.

Betimlemeli/kuralcı sözlükler. 2. Eş zamanlı/art zamanlı sözlükler. 3. Genel/teknik sözlükler. 4. Genel kullanım/öğrenim amaçlı sözlükler. 5. Tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler” (Kocaman, 1998, s. 111).

İlhan’a göre sözlükler ortam ve yazılış biçimlerine göre üçe ayrılır: “1. İşledikleri ürünler açısından sözlükler: Yazı dili sözlükleri, ağız sözlükleri. 2. Malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler: Basılı / kitabi sözlükler, elektronik sözlükler. 3. Yazılış biçimleri açısından sözlükler: Manzum sözlükler, mensur sözlükler” (İlhan, 2009, s. 538).

Atkins ve Rundell (2018) sözlük türü için daha geniş bir sınıflandırma yapmışlardır. Atkins ve Rundell’in sınıflandırması şu şekildedir:

Konu Başlıkları	Sözlük Türleri
1. Sözlüğün dili	a. Tek dilli b. İki dilli (1) Tek yönlü iki dilli (2) Çift yönlü iki dilli
2. Sözlüğün kapsamı	a. Genel amaçlı dil b. Ansiklopedik ve kültürel malzeme c. Terminoloji ya da altdiller d. Dilin belirli bir alanı (eşdizimler, öbek eylemler ya da deyimler sözlüğü)
3. Sözlüğün boyutu	a. Standart b. El sözlüğü c. Cep sözlüğü
4. Sözlüğün ortamı	a. Basılı b. Elektronik c. Web tabanlı
5. Sözlüğün tasarımı	a. Sözcükten anlama b. Anlamdan sözcüğe ve anlama (araştırılan sözcüğün anlamsal olarak ilişkili olduğu diğer sözcükler)
6. Kullanıcının dili	a. Aynı dili konuşan bir grup kullanıcı b. İki belirli dil kullanıcısı grubu c. Sözlükte kullanılan dilin dünya çapındaki öğrencileri
7. Kullanıcının eğitimi	a. Dilbilimciler ve diğer dil uzmanları b. Okuryazar yetişkinler c. Öğrenciler d. Küçük çocuklar

	e. Dil öğrencileri
8. Sözlüğün kullanım amacı	<p>a. Çözümleme</p> <p>(1) Sözcüğün anlamını anlama</p> <p>(2) Yabancı dilden kendi diline çevirme</p> <p>b. Şifreleme</p> <p>(1) Sözcüğü doğru bağlamda kullanma</p> <p>(2) Bir metni kendi dilinden yabancı bir dile çevirme</p> <p>(3) Dil öğretimi</p>

Tablo 2: Atkins ve Rundell Göre Sözlük Türleri (Aslan, 2017, s. 28).

Atkins ve Rundell'ın sınıflandırmasını esas alan Baskın da kapsamlı bir sınıflandırma yapmıştır. Baskın'ın sınıflandırması aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Konu Başlığı	Sözlük Türü
Kullanılan dil sayısı bakımından sözlükler	<p>a. Tek dilli sözlükler</p> <p>b. İki dilli sözlükler</p> <p>c. Üç ve daha çok dilli sözlükler</p>
Maddelerin sıralanışına göre sözlükler	<p>a. Alfabetik sözlükler</p> <p>(1) Madde başının ilk harfinden itibaren alfabetik olarak dizilen sözlükler</p> <p>(2) Madde başının son harfinden itibaren alfabetik olarak dizilen sözlükler (tersine sözlükler)</p> <p>b. Tematik sözlükler</p> <p>(1) Tematik-alfabetik</p> <p>(2) Tematik-düzensiz</p>
Kapsamı bakımından sözlükler	<p>a. Genel sözlükler</p> <p>b. Lehçe / Ağız sözlükleri</p> <p>c. Dilin belli bir alanını kapsayan sözlükler (eş anlamlı kelimeler, argo kelimeler, yabancı kelimeler, deyimler, atasözleri vb.)</p> <p>d. Kullanıcıya göre sınırlandırılmış sözlükler (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.)</p> <p>e. Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri</p> <p>f. Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler</p>

	g. Belli bir dönemi ele alan tarihsel sözlükler
Boyutuna göre sözlükler	a. Standart ölçülerdeki sözlükler b. Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler c. Fasikül sözlükler d. Cep sözlükleri e. Özel biçimli sözlükler (DVD, web tabanlı veya özel baskı sözlükler vb.)
Yayımlanma biçimine göre sözlükler	a. El yazması biçimindeki sözlükler b. Matbu sözlükler c. E-Kitap biçimindeki sözlükler d. Çevrim içi sözlükler e. Elektronik sözlükler (hesap makinesi biçiminde olan sözlükler, avuç içi sözlükler vb.) f. Taşınabilir (CD-ROM, DVD vb.) sözlükler
Kullanıcıların durumuna göre sözlükler	a. Dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri b. Okur-yazar olan yetişkinlerin sözlükleri c. Öğrencilerin ana diline ait okul sözlükleri d. Yabancı dil öğrenenlerin sözlükleri
Kullanım amacına göre sözlükler	a. Bir kelimenin o dildeki anlamı ve diğer kelimelerle ilişkisini vermek amacıyla hazırlanmış sözlükler b. Çeviri amaçlı sözlükler c. Eğitim amaçlı sözlükler d. Kelimelerin gelişimini incelemek amacıyla hazırlanmış sözlükler e. Kelimenin kaynağını gösteren sözlükler (etimolojik sözlükler)
Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre sözlükler	a. Tek yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça, Türkçe-Türkçe b. Çift yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe c. Çok yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça-Farsça/Arapça-Türkçe-Farsça
Maddelerin açıklanış biçimine göre sözlükler	a. Madde başlarını tanımlayan sözlükler b. Madde başını tanımlayıp tanıklar sunan sözlükler c. Madde başını açıklamadan tek sözcükle karşılayan sözlükler (eş anlamlılar, zıt anlamlılar, iki dilli sözlükler vb. olabilir)

Dil kurallarını açıklaması bakımından sözlükler	a. Dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler b. Dil bilgisi-sözlük biçiminde hazırlanmış sözlükler
---	---

Tablo 3: Baskın'a göre sözlük türleri (Baskın, 2012, s. 395-400).

3. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un Sözlük Bilimsel Açısından İncelenmesi

3.1. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un Sözlük Türüne Göre İncelenmesi

3.1.1. Kullanılan Dil Sayısı Bakımından Sözlükler

Türkçe sözlükleri “tek dilli, iki dilli, üç ve daha çok dilli” sözlükler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Türkçe sözlükler genellikle iki dillidir (Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe) ancak *Codex Cumanicus* gibi üç dilli (Latince-Farsça-Kıpçakça) sözlükler de vardır.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da madde başları genel olarak Arapça-Farsça, kelime anlamları ise Türkçe olarak verilmiştir. Eser bu yönüyle iki dilli sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.2. Maddelerin Sıralanışı Bakımından Sözlükler

Sözlükler yaygın olarak alfabetik sıraya dizilmiş eserlerdir. Alfabetik olan sözlükleri madde başının ilk harfinden itibaren “alfabetik olan sözlükler ve tersine sözlükler yani madde başının son harfinden itibaren alfabetik dizilen sözlükler” olarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak alfabetik olmayan, konu başlıklarına göre düzenlenmiş tematik sözlükler de vardır. Bu sözlükler de “alfabetik tematik sözlükler ve alfabetik olmayan tematik sözlükler” şeklinde sınıflandırılabilir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb, inşâ sözcüklerine yer vermesi açısından tematik bir sözlüktür. Ancak bu eserde verilen sözcükler alfabetik olarak verilmemiştir. Bu yönüyle Hâzâ İnşâ-i Merğûb alfabetik olmayan tematik sözlükler türüne girmektedir.

3.1.3. Kapsamı Bakımından Sözlükler

Sözlük hazırlamadan önce sözlüğün kapsam ve içeriğinin planlanması gerekmektedir. Sözlüğün kapsamı bu kapsama göre sözlük birimlerinin belirlenmesi önemlidir. Sözlükleri kapsamına göre genel olarak “a. Genel sözlükler. b. Lehçe / ağız sözlükleri. c. Dilin belli bir alanını kapsayan sözlükler (eş anlamlı kelimeler, argo kelimeler, yabancı kelimeler, deyimler, atasözleri vb.). d. Kullanıcıya göre sınırlandırılmış sözlükler (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.). e. Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri. f. Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler. g. Belli bir dönemi ele alan tarihsel sözlükler” (Baskın, 2012, s. 396) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre Hâzâ İnşâ-i Merğûb baş kısmındaki sözlük yönüyle ele alındığında uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri) kapsamına girmektedir.

3.1.4. Boyutuna Göre Sözlükler

Sözlüklerin içerik açısından kullanıcı ihtiyacını karşılamaları önemli olduğu gibi kullanışlı olmaları da önemlidir. Kullanışlılığı belirleyen etkenler sözlüğün boyutunu da etkilemektedir. Bu bağlamda sözlükler “a. Standart ölçülerdeki sözlükler. b. Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler. c. Fasikül sözlükler. d. Cep sözlükleri. e. Özel biçimli sözlükler (DVD, web tabanlı veya özel baskı sözlükler vb.)” şeklinde sınıflandırılmaktadır (Baskın, 2012, s. 397). Bu sınıflandırmaya göre Hâzâ İnşâ-i Merğûb söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.5. Yayınlanma Biçimine Göre Sözlükler

Matbaanın icadından önce tüm eserler gibi sözlükler de elle çoğaltılmaktaydı. Bundan dolayı geçmişte yazılan birçok eser günümüze ulaşamamıştır. Bugün Türkçenin elimizdeki en eski sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'ün elimizde sadece bir nüshası mevcuttur. Matbaanın gelişmesi ile birlikte eserlerin çoğaltılması yaygınlaşmıştır. Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte çevrim içi sözlük sayısı artmaktadır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb yayınlanma biçimine göre el yazması biçimindeki sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.6. Kullanıcıların Durumuna Göre Sözlükler

Sözlükler kullanıcı özelliklerine göre de sınıflandırılmaktadır. Kullanıcıların eğitim durumları, uzmanlık alanları, yaşları vb. hususlar sözlükleri kullanıcı özelliklerine göre sınıflandırmadaki ölçütlerdendir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb kullanıcıların durumuna göre dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri kategorisine girmektedir.

3.1.7. Kullanım Amacına Göre Sözlükler

Bir sözlüğün kullanım amacı aslında o sözlüğün yazılış amacını da belirler. Sözlükler kullanım amacına göre de sınıflandırılmaktadır (Baskın, 2012, s. 399). Hâzâ İnşâ-i Merğûb kullanım amacına göre eğitim amaçlı sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.8. Kaynak Dil ve Hedef Dil Arasındaki İlişkiye Göre Sözlükler

Sözlükler kaynak dil ve hedef dile göre tek yönlü (Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe) çift yönlü (Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe/Türkçe-Farsça) ve çok yönlü sözlükler (birden fazla dilin bulunduğu sözlükler) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da madde başları genel olarak Arapça-Farsça kelime anlamları ise Türkçe olarak verilmiştir. Bundan dolayı eser tek yönlü sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.9. Maddelerin Açıklanış Biçimine Göre Sözlükler

Sözlükler maddelerin açıklanış biçimine göre “a. Madde başlarını tanımlayan sözlükler. b. Madde başını tanımlayıp tanıklar sunan sözlükler. c. Madde başını açıklamadan tek sözcükle karşılayan sözlükler (eş anlamlılar, zıt anlamlılar, iki dilli sözlükler vb. olabilir)” (Baskın, 2012, s. 400) şeklinde sınıflandırılabilir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb adlı eserde madde başı olarak verilen kelimeler genellikle tanımlanmış, bazı

maddelerde isim-fiiller kullanılarak açıklamalar yapılmıştır. Eser bu yönüyle madde başlarını tanımlayan sözlükler kategorisine girmektedir.

3.1.10. Dil Kurallarını Açıklaması Bakımından Sözlükler

Sözlüklerin bazıları dil kurallarını da açıklamaktadır. *Divânü Lügâti't-Türk* ile yabancılara Türkçe öğretimini amaçlayan *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, Ed-Dürretü'l-Mudî'a fi Luğâti't-Türkiyye, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi Luğâti't-Türkiyye, Bulğatu'l-Müştâk fi Luğâti't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Luğâti't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû'ı Tercümân-ı Türki ve 'Acemî ve Muğalî* gibi Memlük sahası sözlükleri bunlardan bazılarıdır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb, eğitim amaçlı hazırlanmış olmakla birlikte dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler kategorisinde değerlendirilebilir.

3.1.11. Metinde Madde Başlarının Seçimi, Düzenlenmesi, Açıklanması

Sözlük hazırlamadaki temel hususların başında madde seçimi gelmektedir. Bu nedenle madde başları kullanıcı özellikleri de dikkate alınarak özenle seçilmelidir. Kilgarriff'e göre sözlük yazmanın üç yolu vardır. Bunlar kopyalamak (copy), içgözlem yapmak (introspect) ve veriye bakmak (look at data) (Kilgarriff, 2013, s. 77 akt. Aslan, 2017, s. 46). Daha önceki sözlükleri kontrol etmek olarak tanımlanabilecek "kopyalama" sözlük hazırlamada başvurulan ilk yol olmamalıdır. "İç gözlem" yapmak sözlük hazırlamada tek başına yeterli değildir. Derlem olarak adlandırılabilen veri ise sözlük hazırlamanın önemli unsurlarındandır (Aslan, 2017, s. 46). Dolayısıyla sözlüklerde madde başı hazırlamada bu üç unsurdan da yararlanılabilir. Ancak geçmiş dönemlerde yazılan tarihi sözlüklerde madde başı seçiminde hangi hususların dikkate alındığını tespit etmek mümkün olmayabilir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb belirli bir konuda eğitim amaçlı yazılmıştır. Eserin örnek metinler kısmında metinde geçen bazı sözcüklere ait sözlüğe de yer verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un başındaki sözlük kısmı ve örnek metinlere ait sözlükten hareketle eserin madde başlarının yazımında o dönemde yaygın olarak kullanılan inşâ yazışmalarının esas alındığı söylenebilir.

3.2. Söz Varlığı (Kelime Sayısı, Kelime Kadrosu)

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un ilk beş sayfasında 107 kelimedenden oluşan Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların madde başı, anlamlarının ise Türkçe verildiği bir inşâ sözlüğü yer almaktadır. Bu sözlükte kelimelerin madde başları siyah mürekkeple, anlamları ise kırmızı mürekkeple kelimenin altına düz veya yatay yazılarak verilmiştir. Bu sözlükteki kelimelerin 78 tanesi Arapça, 21 tanesi Farsça, 5 tanesi Farsça+Arapça, 3 tanesi Arapça+Farsça kökenlidir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un başındaki sözlük kısmında yer alan kelimelerin köken bilgisi şu şekildedir:

Arapça Kökenli Kelime Listesi				
'atık	habbezâ	lebîb	müferrih	ta'alluk
'avâtîf	hâfîkayn	matbû'	müstedâm	ta'aşşû
behcet	halâvet	mehâmid	müştemil	tahiyyât

câvidân	Harameyn	mekârim	mütemennâ	talâkat
cenân	hazâkat	menzilet	nemîka	tavsiyye
dâreyn	ihtisâs	merğûb	nesîm	tavviyet
edîb	ihtiyâm	merğûb	le'im	tefennün
ed'iyye	incilâ	mevâhib	ni'em	temâyül
ehemm-i umûr	inşâ	mevhibe	nükâvet	temmetü'l- kelâm
enîka	istifâde	mu'azzez	rakîk	tenâfûs
ercümend	istikânet:	muhît ve şâmil	revnak	teshîl
fart	istitâbet	muhlis	sâmî	ve lâ-yuhsâ
ferahnâk	ittihâf	musâfât	samîmü	vedâd
ferâ'id	i'zâz	muvaşşah	sanâyi'	vüfûr
fezâyil	kevneyn	mübâhât	sâtî'	
fi'l-cümle	lâ-yu'ad	müfâharet	semâhat	

Tablo 4: Arapça kökenli kelime listesi.

Farsça Kökenli Kelime Listesi				
bâd	dil-rübâ	handân	numâyende	rûy
behremend	efzûn	hem-vâre	numûne	tâbnâk
bî-girân	ercümend	hüveydâ	zer-endûd	
câvidân	ez-derûn	kilk	pesen-dide	
dil-güşâ	firâvân	nevişte	rûşinây	

Tablo 5: Farsça kökenli kelime listesi.

Farsça +Arapça Kökenli Kelime Listesi	Arapça+Farsça Kökenli Kelime Listesi
be-gâm	ma'nidâr
ez-kadîm	şeref-yâb
pür-cûd	învân ve ser-nâme
bî-kıyâs	

Tablo 6: Farsça+Arapça, Arapça+Farsça kökenli kelime listesi.

Sonuç

İnşâ, Türk edebiyatında resmî yazışmaları konu edinen bir ilim dalı olmasının yanı sıra güzel yazı yazma sanatı veya bir çeşit kompozisyon tekniği olarak da kullanılmıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatında örneklerine rastlanan münşeâtlarda sosyal, siyasi ve ekonomik pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Münşeâtlar ayrıca şair ve yazarların hünerlerini gösterdikleri süslü nesir örnekleridir. Bu özelliklerinden dolayı münşeâtlar genellikle klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının ilgi alanında olmuştur. Münşeâtlarda kullanılan dil süslü olmakla birlikte özellikle bazı münşeât mecmualarında kullanılan sözlükler, sözlük biliminin alanına girmektedir. Bununla birlikte dil bilimciler tarafından münşeât mecmuaları üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda disiplinlerarası bir alan olarak münşeât mecmualarının dil bilimciler tarafından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da inşâ metinlerinde dikkat edilmesi gereken hususlara, detaylı bir şekilde olmasa bile genel olarak değinilmektedir. Eser bu yönüyle inşâ çalışmaları için kaynak niteliğindedir.

Eserde madde başı olarak verilen kelimelerin anlamlarının verilmesinde sıklıkla -mak -mek isim-fiillerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un metin sözlüğünde madde başı olarak verilen bazı kelimelerin anlamları, kelimenin anlamını tam olarak karşılamamaktadır. Örneğin *gönül açıcı*, *ferahlaticı* anlamındaki “dil-güşâ” kelimesi *müferreh*, *gönül açmak* anlamıyla; *gülen*, *şen*, *neşeli* anlamındaki “handân” (Fars. handiden “gülmek”ten handân) *gülmek* anlamıyla; *bakışlar*, *nazarlar* anlamındaki “enzar” *bakmak* anlamıyla verilmiştir.

Nesir örnekleri içeren 1793 tarihli Hâzâ İnşâ-i Merğûb süslü bir dille kaleme alınmıştır. Ancak eserin sözlük kısmında madde başı olarak verilen sözcüklerin bir kısmının anlamları günümüz Türkiye Türkçesinde yaşayan ve sıklıkla kullanılan sözcük ve sözcük gruplarından oluşmaktadır. Bu durum eserin yazıldığı dönemdeki yazı/yazışma dili ile konuşma dili arasındaki farklılığı göstermektedir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb sözlük türü açısından değerlendirildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Konu Başlığı	Sözlük Türü
Kullanılan dil sayısı bakımından sözlükler	İki dilli sözlükler
Sıralanışı bakımından sözlükler	Alfabetik olmayan tematik sözlükler
Kapsamı bakımından sözlükler	Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri /Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler
Boyutuna göre sözlükler	Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler
Yayımlanma biçimine göre sözlükler	El yazması biçimindeki sözlükler

Kullanıcıların durumuna göre sözlükler	Dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri
Kullanım amacına göre sözlükler	Eğitim amaçlı sözlükler
Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre sözlükler	Tek yönlü sözlükler
Maddelerin açıklanış biçimine göre sözlükler	Madde başlarını tanımlayan sözlükler
Dil kurallarını açıklaması bakımından sözlükler	Dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve sözlükçülük. Türk Dili, (698), 162- 169.
- Aksan, D. (2009). Her yönüyle dil-ana çizgileriyle dilbilim- Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, E. (2017). Eser-i Şevket: sözlükbilimsel inceleme, metin, dizin. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atkins, S. & Rundell, M. (2008). The Oxford guide to practical lexicography. Oxford.
- Barutçu Ö, S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. Genel Türk Tarihi (II, s.457-492). Yeni Türkiye Yayınları.
- Baskın, S. (2012). Eş-şüzûrû'z-zehebiyye ve'l-kıtai'l-Ahmediyye fi'l-lugati't-Türkiyye (sözlükbilimsel bir inceleme). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boz, E. (2011). Leksikografi teriminin tanımı ve Türkçe karşılığı üzerine. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (4), 9-14.
- Durmuş, İ. (2000). İnşâ. TDV. İslam Ansiklopedisi (C. 22,334). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (1952), Ahmed-i Dâ'i hayatı ve eserleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esen, M. A. (2009). Rus sözlükbilimine genel bir bakış. Turkish Studies, 4 (4), 467-480.
- Gültekin, H. (2007). Türk edebiyatında inşâ: tarihî gelişim-kuram-sözlük ve metin. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gültekin, H. (2009). İnşâ ve tarihi gelişimi. International Journal of Central Asian Studies Dergisi, (13), 330.
- Haksever, H. İ. (1995). Eski Türk edebiyatında münşeâtlar ve Nergisi'nin münşeâtı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. (1998). Dictionary of lexicography. Routledge.
- Hâzâ İnşâ-i Merğûb. Staatsbibliothek zu Berlin. Diez A fol. 63.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4 (4), 534-554.
- İnce, Ö. (2007). İnşâ-i merğûb ve ve ilm-i inşâ'da müsta'mel lügatler (inceleme-metin). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kâmûs-ı Türkî (2010). Paşa Yavuzarslan (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaynak, M. (2021). Ana çizgileriyle sözlük bilimi ve Türk sözlükçülüğü. Kafdağı. 6 (1), 79-101.

- Kazancıoğlu, H. (2019). Filibe -Hurûfât defterlerine göre Filibe kazasındaki vakıf müesseseleri (1719-1834)-. Kayıhan Yayınları.
- Kilgarriff, A. (2013). Using corpora as data sources for dictionaries. E. H. Jackson (Ed). The Bloomsbury Companion to Lexicography (s. 77-96). Bloomsbury Publication.
- Koca, S. (2002). İlk Müslüman Türk devletlerinde teşkilât. Genel Türk Tarihi (III, s. 467-494). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, sözlük, sözlükçülük. Kebikeç, (6), 111-113.
- Levend, A. S. (1989).Türk edebiyatı tarihi. Türk Tarih Kurumu.
- Lugât-ı Cûdî (2000). İbrahim Cûdî Efendi, İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu & Nicolai Tufar (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1982), Türklerde devlet anlayışı (13. yüzyıl sonlarına kadar). Başbakanlık Basımevi.
- Ölker, G. (2011). Sözlük türleri ve kelime sıklığı sözlüğü üzerine. Dil Araştırmaları, (9), 45-60.
- Özcan, E. (2018). Sözlükbilim ve sözlükçülük terimlerinin kullanımı üzerine. YILDIZ Journal of Educational Research, 3 (2), 1-13.
- Türkçe Sözlük (2011). Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah vd. (Haz.) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 92-101.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe sözlük hazırlamada yöntem sorunları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46 (1), 223-242.

Ek 1: Hâzâ İnşâ-i Mergûb'un Latin Harflerine Çevirisi

[1] Sağdan Sola	[1] Yukarıdan Aşağı
habbezâ: Ne güzel demek, kelime-i tahsindir.	revnak: Letâfet ve safâ ve i'tiyâr.
nî'me: Ne hoş demek.	'invân ve ser-nâme: Mektûbun evveli.
nevişte: Yazılmış merkûm ve mezbûr gibi.	talâkat: Hoş sözlü olmak.
ma'nidâr: Hâs kelâm demek.	hazâkat: Evsâflık.
ta'aşşû: 'Alâka etmek.	temâyül: Meyl etmek.
halâvet: Şirinlik.	
nemika: Nazm-ı tahrîr demek, hutût ve rukûm yazılır.	
ferâ'id: İnciler, dürer ve lâl gibi.	
zevâhir: Çiçekler, şükûfe misli.	
tahiyyât: Selâm ve senâlar.	
ittihâf: Hediyeye.	
matbû: Mahbûb demek.	
dil-güşâ: Müferreh, gönül açılmak.	
enîka: Hûb ve latîf.	
semâhat: Cömertlik.	
mevhibe: 'Atiyye.	
[2] Sağdan Sola	[2] Yukarıdan Aşağı
tefrîh: Ferahlandırmak, sevindirmek, tenşît gibi.	behremend: Nasıplü.
cenân: Gönül, fu'âd, bâl, zamîr, dil gibi.	ihtisâs: Mahsûs olmak.
muvasât: Nevâziş ve ihsân.	be-kâm: Murâdca yani merâm üzre.
bî-girân: Nihâyetsiz.	pesen-dide: Begenmek.
'utûfet: Şefkat.	dil-rübâ: Gönül kapucu.
mekârim: İyilikler demek. Bahr, ululuk ve şeref ve fazl ma'nâsına.	müferrih: Ferah verici.
firâvân: Çok, vufûr ve kesîr ma'nâsına.	
mehâmid: Ahlâk-ı hamîde-şiyem gibi.	
şeref-yâb: Şeref bulmak.	
dâreyn: Dünyâ, âhiret.	

ercümend: Azîz ve hürmetlü ve ferhûnde gibi. Sa'îd ve mübârek.	
musâfât: Hulûsâne dostluk.	
ez-kadîm: Çokdan demek.	
ta'alluk: Alâka etmek.	
ez-derûn: Gönülden.	
[3] Sağdan Sola	[3] Yukarıdan Aşağı
edîye: Du'âlar.	sâtî: Zâhir ve mübeyyen.
himem: Himmeler.	zer-endûd: Altun yaldız.
sâmî: Yüce.	tavsiyye: Ismarlamak.
efzûn: Ziyâdelik.	'atîk: Eski.
menzilet: Mertebe.	rakîk: İnce.
bâd: Olsun.	nesîm: Sabâ yeli.
mütemennâ: Umulmuş, me'mûl ve mercû ve mütevakka' ma'nâlarına.	
câvidân: Dâyim ve ebedî, muhalled ve hemîşe.	
fart: Ziyâde sürûrlük.	
behcet: Güzellik.	
incilâ: Rûşen.	
tâbnâk: Münevver.	
pür-cûd: Sehâ ile dolu.	
mevâhib: Vergüler, atîyye, vergü.	
muvaşşah: Müzeyyen, pîrâste, zînet.	
nukâvet: Lutf u fazl ve a'lâ nesne.	
tavviyet: Niyet doğruluğu.	
muhlis: Sâfi.	
vedâd: Dostluk.	
[4] Sağdan Sola	[4] Yukarıdan Aşağı
numûne: Göstermek ve örnek ecnâs, envâ', dürlü dürlü.	lebîb: Âkıl.
numâyende: Gösterici, nümûde gibi.	edîb: Terbiyetlü.
hüveydâ: Zâhir ve 'ayân.	kilk: Kalem, hâme misildir.
hâfikayn: Mağrib ile maşrık.	müştemil: Kaplayıcı.
Harameyn: Mekke, Medine.	muhît ve şâmil: Mislihi.

kevneyn: İki cihân.	
mu'azzez: Hürmetlü.	
ferahnâk: Sürûr.	
handân: Gülmek.	
rûy: Yüz.	
rûşinây: Aydınlık.	
merğûb: Kıymetlü dimek.	
irtikâ: Terakkî, tasâ'ud, yukaru ağmak.	
tenâfûs: Rağbet etmek, ihtivâ, cem' etmek.	
istifâde: Fâ'idelenmek, intifâ' ve temennâ.	
mübâhât: Fahr etmek.	
'avâtıf: İyilikler.	
bî-kıyâs: Nihâyetten taşra, gıpta, temennî etmek.	
müfâharet: Fahr etmek.	
lâ-yu'ad: Sağışsız dimek.	
ve lâ-yuhsâ: Hesabsız dimek ve bî-şümâr gibi.	
tefennün: Fenlenmek.	
hem-vâre: Dâ 'imâ.	
istikânet: Tevâzu'	
[5] Sağdan Sola	[5] Yukarıdan Aşağı
fezâyil: Ululuklar.	samîmü: Gönülden geçen nesne.
pey-der-pey: Birbiri ardınca dimek.	le'im: Açgözlü dimek.
nî'am: Nîmetler dimek.	inşâ: Başlamak.
vüfûr: Çok, firâvân gibi.	merğûb: Kıymetli ve rağbetlü dimek.
i'zâz: Ağırlamak.	ehemm-i umûr: Cümleden elzem olan işler dimek.
istitâbet: Eyü olmak.	sanâyi: San'atlar.
teshîl: Âsânlık.	
fi'l-cümle: Hâsıl-ı kelâm.	
ihdiyâm: Âhir olmak.	
müstedâm: Hemîşe.	
temmetü'l-kelâm: Söz tamâm.	

<p>Hâzâ İnşâ-i Merğûb</p> <p>Bismi'llâhi celle celâlühü ve 'amme nevâlühü ve lâ-ilâhe ğayrühü. Ammâ ba'd 'ilm-i inşâ bir latîf 'ilimdir. Evvelâ kâtiblere lâzımdır ki ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp tâ ki beyne'l-cumhûr ehemm-i umûrda eşref-ı sanâyi'-i</p>	
<p>[6] (1) duhûr olalar. Beyit:</p> <p>Gerçi hattı kâtibün (2) zîbâ gerek, Bî-bedel ü bî misil ra'nâ gerek, Hüsn-i (3) hat ancak hurûfun nakşıdır, Kâtibe imlâ gerek, inşâ gerek.</p> <p>(4) Pes imdi kâtib olanlara lâzımdır ki 'ilm-i (5) inşâyâ müdâvemet idüp herkesin merâtibine göre (6) elkâb tahrîr ide. Ve dahi ednâdan a'lâyâ mektûb (7) bâ-'arz-ı hâl tahrîr iyledikde kâide budur ki kâğıdın (8) nısfından aşağı tahrîr ide. Ve hem çok uz (9) etmeye. Zîrâ tatvîl-i kelâm tasdî-i gürûh-ı kirâmdır (10) ve dahi akrândan akrâna ve dostdan yârâna (11) mektûb tahrîr iyledikde her ne kadar tatvîl-i kelâm (12) ve ebyât u eşâr ider ise mâni' degildir.</p>	<p>duhûr: Zamanlar. zîbâ: Güzel. ra'nâ: Latîf ve rûşen. kâvâ'id(metinde kâide): Kâ'ideler. merâtib: Mertebeler. tahrîr ve terkîm(metinde sadece tahrîr): Yazmak. tatvîl: Uzatmak. tasdî: Baş ağrıtmak. gürûh: Bölük. ebyât: Beyitler. eşâr: Şiirler.</p>
<p>[7] (1) Ve dahi müzekkeri mü'ennesden ve tesniye'i cem'den ve hitâb-ı (2) hâzırî hitâb-ı ğaybdan fark ide ve mektûb (3) itmâm iyledikde târih ide zîrâ mektûbun rûkn-i (4) a'zamıdır ve dahi harfleri sık ve satırları (5) seyrek ve kalemi uzun ve münharif kat' ide. Nitekim (6) bir kişi emîrû'l-mü'minîn Hazreti Alî Kerrema'llâhu (7) vechehü katına geldi, eyitdi: Yâ emîre'l-mü'minîn (8) ne kadar yazar isem hattım hûb olmaz, didi. (9) Emîrû'l-mü'minîn Hazretleri radiya'llâhu 'anhu buyurdu ki (10) kalemin uzun, bevn ve münharif kat' iyle ve hurûfâtı (11) sık ve sutûrâtı seyrek seyrek yaz tâ ki (12) hattın hûb ola, didi. 'Aleyküm bi-hüsni'</p>	<p>müzekker: Erkek. mü'ennes: Avret. tesniye: İki adet. müctemi'(metinde cem'): Cem' olmak. hitâb: Yüzüne demek. münharif: Egri. emîrû'l-mü'minîn: Müminlerin begi demek. münharif: Egri. hat: Yazı.</p>

<p>[8] (1) l-hattı fe-innehu min-mefâtihi'r-rızk. Ol kişi (2) emîrû'l-mü'minîn söziyle 'amel iyledi, hattı gâyet (3) hûb ve latîf oldu zîrâ güzel hat gözlere (4) nûr ve gönüllere sürûr bağışlar ve nâs beyninde (5) kıymeti ziyâde olur. Temmetü'd-dibâce. (6) Sûret-i 'arz-ı hâl ednâdan alâya bu siyâk üzere (7) yazılır. Devletlü, 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am, vefiyyü'l-himem (8) Efendim, Sultânım Hazretleri devlet ve ikbâl ile sağ (9) ve seniyye-i bed-h'âhları âlâm-ı hizlânile dâğ (10) olsun. 'Arz-ı hâl-i kullarıdır ki Hak Sübhânehu ve (11) Te'âlâ Hazretleri 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am (12) vefiyyü'l-himem Efendim, Sultânım Hazretlerinin bâ'is-i âşâyış-i</p>	<p>mefâtihi-i rızk: Rızkın miftâhı. emîrû'l-mü'minîn: Müminlerin begi dimek. 'âtîfet (metinde geçmemektedir): Şefkat. müştemil (metinde geçmemektedir): Kaplayıcı dimek. muhît (metinde geçmemektedir): Mislihi. vefiyyü'l-himem: Himmetleri çok. vefiyyü'l-himem: Himmetleri çok. bed-h'âh: Kem sananlar. âlâm (Kelime metinde âlâ şeklinde yazılmıştır):Keder ve endişeler. dâğ-ber-dâğ (metinde dâğ şeklinde geçmemektedir): Ya'nî dağ dağ üzerine. bâ'is-i âşâyış: Sebeb-i râhat.</p>
<p>[9] (1) kâffe-i en'âm ve 'âmmе-i hayr u en'âm olan vücûd-ı pür-cûd-ı (2) 'inâyet-âlûd, lâzımu'l-mevcûd veliyyü'n-na'mânelerin (3) kâffe-i hatâ vü hatardan me'mûn u masûn ve sâye-i merhamet-vâye-i (4) rahîmânelerin bu 'abd-i karîm-i 'adîmü'l-iktidârları üzerinden (5) dûr u zâ'il iylemeye, âmîn. Âdem-i bendeleri sû-yi (6) mekârim-bû-yı devletlerine 'âzim ve râhî olmağla hâssaten (7) tahrîr-i berât-ı 'ubûdiyyetim zımnında 'arz-ı hâl-i rakiyyet-me'âl terkîmine (8) ibtidâr u merfû-i</p>	<p>'âmmе: Şâmildir. kâffe-i enâm: Cümle 'âlem dimek. vücûd: Varlık. 'inâyet-âlûd: İnâyet ile karışmış. hatar: Korku.</p>

<p>pîşegâh-ı devlet-karârları kılındı. (9) Bi-mennihi Te'âlâ vâsıl-ı nezd-i devletleri ve manzûr-ı 'ayn-ı (10) 'inâyetleri buyuruldukda kâtibe-i evkâtım, du'â-yı bekâ-yı (11) 'ömr-i devletlerine masrûf idüğü ve hüsn-i enzâr-ı (12) mürüvvet-âsâr-ı kerimâneleri hakk-ı 'âcizâne-i kullarında</p>	<p>sâye: Gölge. rakiyyet-me'âl: Kulluk sürmek. vâsıl: Erişmek. nezd: Yanı dimek. vakât (metinde evkât): Vakitler. bekâ: Bâkî dimek. enzâr: Bakmak.</p>
<p>[10] (1) dâyim ve der-kâr buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü, (2) 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am, vefiyyü'l-himem, Efendim, Sultânım (3) Hazretlerindir. (4) Bende Muhammed Emîn serbevâbîn-i dergâh-ı âli-i hassa hâlâ. Sûret-i 'arz-ı hâl Şeyhü'l-İslâm'a yazılır. (5) Devletlü, 'inâyetlü, 'âmme-i fukarâya merhametlü, veliyyü'n-ni'am (6) vefiyyü'l-himem Efendim, Sultânım Hazretlerinin vecne-sây-ı (7) kâffe-i enâm olan küşe-i ihrâm-ı vâcibü'l-ihtirâmilerin (8) gâyet ta'zîm ve tefhîm ile telsîm kılınup Cenâb-ı (9) Hak vücûd-ı merâhim-nümûd 'âlem-i sûd, veliyyü'n-na'mâne (10) lerin âfât-ı dehrden me'mûn ve sâye-i hümâ-pâye-i rahîmâne (11) lerin bu bende-i kerem-bînleri üzerinde dûr u zâil iylemeye, (12) âmîn. 'Inâyetkârâ, merhamet-şî'ârâ, bende-i pür-verâ Efendim</p>	<p>fermân: Buyruk. vefiyyü'l-himem: Himmetleri çok. vecne: Yanak yumrusu. sây: Sürmek. kâffe-i enâm: Cümle 'âlem. ta'zîm ve tefhîm: Ululuk. telsim: Öpmek. merâhim-nümûde: 'Âlem fâ'ide ve râhat görmesi. kerem-bîn: Kerem görücü. tereddüd: Gelüp gitmek.</p>
<p>[11] (1) buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü, 'inâyetlü, merhametlü, (2) veliyyü'n-ni'am Efendim, Sultânım Hazretlerindir. Bende Hüseyin hassa-ı âhûr an-ferikân-ı hümâyun hâlâ. (3) Sûret-i kâ'imedir. Akrândan akrâna tahrîr olunur. (4) Sa'âdetlü, meveddetlü, dâder-i bülend ahterim (5) Sultânım ağa-yı sütûde-şiyem Hazretleri hemmare (6) Cenâb-ı Vâhibü'l-'atâyâ şâhid-i dil-keş-hırâm-ı (7) âmâlların cilve-ger-i âğûş-ı husûl ve çehre-i maksûd-ı (8) mâ-fi'l-bâlleri rû-nümây-ı mir'âte vusûl bulmak (9) da'avât-ı be-hulûsü'l-</p>	<p>dâder: Karındaş. bülend: Yüksek. ahter: Yıldız. sütûde: Begenilmiş. şiyem: Hûy. şâhid: Dilber. âğûş: Kucak.</p>

<p>bâl te'âdiye ve ikmâl kılındığı (10) siyâkatda numûde-i muhlisânemizdir ki zât-ı sû-yı (11) mürüvvet-pû-yı sa'âdetlerine olan uhuvvât-ı derûn-ı (12) seyl-i muhabbet gün-be-gün mütezâyid ü eفزûn olmağla</p>	<p>rû-nümây: Yüz gösterici demek. mirât: Âyîne. da'avât: Du'âlar. bâl: Gönül. numûde: Göstermek. sûy: Taraf.</p>
<p>[12] (1) her dem ü ân ezkâr-ı cemîle ve evsâf-ı hamîdeleriyle (2) ter-zebân ve peyâm-ı sıhhat ü 'âfiyetler vürûdına müterakkib (3) ve nigerân üzere iken bu defa cânib-i muhlisîye (4) firistâde buyurulan kâ'ime-i mürüvvet-i dâ'imeleri (5) vâsıl ve mefhûmuna ittılâ'-ı hâlisânem şâmil (6) oldukda iktisâb olunan sürûr-ı hubûr-ı müstağnin- (7) 'ani'l-beyân olup hemmâre revnak-ı cemâl-i 'izz ü letâfetleri (8) mütezâyid-efzûn ola, âmin. Bu defa resânende-i varaka-i (9) meveddet Muhammed Ağa ba'zı husûs zımnında ol cânibe (10) âzim ü râhî olmağla hâsseten izhâr-ı meveddet zımnında (11) kâ'ime-i meveddet tahrîrine bâdî kılındı. Bi-mennihi Te'âlâ (12) ledâ şerefü'l-vusûl cânib-i muhlis-i riyâ-'adîmlerin</p>	<p>mürüvvet-bûy: Mürüvvet kokusu. ân: Vakit. mefhûm: Söz ma'nâları. ittılâ': Anlamak. şâmil: Kaplayıcı demek. efzûn: Ziyâdelik. resânende: Eriştirici. 'âzim: Gezici. meveddet: Dostluk. muhlis: Sâfi demek.</p>
<p>[13] (1) endâhte-i peyğûle-i nisyân buyurılıp bâ'is-i (2) ibtihâcımız olan ferâh-nâme-i dil-güşâlarıyla yâd buyurmaları (3) aksâ-yı âmâl-ı muhlisânemizdir. 3 Şevvâl 1208. Hâlisü'l-fu'âd Muhammed Emîn kâtib-i baş muhâsebe-i hassa hâlâ. (4) Sûret-i mektûb oğlardan vâlidisine tahrîr olunur (5) 'İffetlü, hakikatlü, meveddetlü, bâ'is-i hayâtım vâlide-i 'azîzem (6) Hazretlerinin huzûr-ı 'izzet-mevfûrlarına nice yüz bin (7) hasret ve iştîyâk-ı muhabbet birle selâmlar olunur, (8) mübârek dest-i şerîfleri bûs olunur ve hayır (9) du'âları niyâz olunur. Eger âfitâb-ı muhabbet burc-ı (10) 'inâyetden ve mâhitâb-ı meveddet ufk-ı letâfetden (11) tulû' idüp cânib-i ciger-sûz-ı firkat-keşlerinden su'âl buyurular ise (12) hamdüli'llâhi'l-meliki'l-mennân vücûdımız</p>	<p>'adîm: Yokluk. endâhte: Atmak. peyğûle: Bıçak. nisyân: Unutmak. dil-güşâ: Gönül açılmak ve sürûr. bâ'is: Sebeb. hayât: Sıhhat. iştîyâk: Arzû etmek. dest: El demek. bûs: Öpmek.</p>

	<p>âfitâb: Güneş. mâhitâb: Ay aydınlığı. ufk: Gönül kenârı. ciger-sûz: Cigeri yanık. firkat-keş: Ayrılık çekici.</p>
<p>[14] (1) sahn-ı sıhhatde ve fezâ-yı selâmetde olup subh u şâm (2) hayır du'âlarına müdâvim ve didâr-ı şerîfinize müştâk-ı (3) 'azîm olduğumuz riyâdan mu'arrâdır. Hemân Allâh' u 'azîmü'ş (4) şân 'an-karîb dide-i dünyâ-la görüşmek nasîb (5) ve müyesser iyleye, âmîn. Benim hakîkatlü vâlide-i 'azîzem bu defa (6) hâmil-i varaka sâî yediyle tarafınıza irsâl olunan (7) bir kıt'a mektûb elli ğuruş harçlığı ahz u kabz (8) ve vusûl haberin tarafımıza ifâde buyurasız. Ve bundan (9) böyle gelir oldukça taraf-ı hasret-keşleri de mübârek tab'-ı (10) 'âlîlerinden ferâmûş buyurmayup bâis-i ibtihâcımız (11) olur. Ferâh-nâme-i dil-ârâlarıyla yâd buyurmaları me'mûl (12) ve mütemennâ-yı hâlisânemizdir. Hâlisü'l-fu'âd Hüseyin b. Hâlis 'an-Âsitâne-i aliyye hâlâ.</p>	<p>sahn: Orta. fezâ: Mislihi. hâmil: Götürücü. varaka: Kâğıd. ahz: Almak. ifâde: Bildirmek. hasret-keş: Hasret çekici dimek. ferâmûş: Unutmak. ibtihâc: Sürûr. dil-ârâ: Kalp açıklığı.</p>
<p>[15] (1) Sûret-i mektûb pederinden oğluna bu siyâk üzere yazılır. (2) 'İzzetlü, meveddetlü, nûr-ı dîdem ve surûr-ı sînem, kurretü'l-uyûn (3) ve semeretü'l-fu'âd, ciger-gûşem, oğlum Monla 'Alî Hazretlerinin (4) huzûr-ı rîzzet-mevfûrlarına mezîd iz'âz u ikrâm-ı dürer-i ed'îye-i (5) hâlîse ve ğurer-i esniye-i fâika ithâf ü ihdâ ve mübârek (6) tab'-ı nazîfleri istinbâ vü istiksâ kılındığı siyâkında (7) nümûde-i muhlisânemizdir ki fi-mâ-ba'd taraf-ı ahvâlimizden (8) su'âl buyurulur ise hamdüli'llâhi Te'âlâ vücûd-ı nâ-tüvânımız (9) fevka't-türâb mevcûd olup evkât-ı hamsîde (10) du'â-yı hayrınıza müdâvim ve didâr-ı şerîfinize müştâk-ı (11) 'azîm olduğumuz riyâdan mu'arrâdır. Benim oğlum, göreyim (12) seni, her hâlde tahsîl-i 'ilm ve kesb-i kemâl-i cüz'î</p>	<p>nûr-ı dîdem: Gözüm nuru. kurretü'l-uyûn: Yine göz nûru dimek. semeretü'l-fu'âd: Gönül meyvesi. mevfûr: Çokluk. dürer: İnciler. da'vât (metinde ed'îye geçmektedir): Du'âlar. fâika: Bahâsî ağır. istinbâ: Sormak. vücûd: Varlık. evkât: Vakitler.</p>

	<p>mu'arrâ: Çıplak. kesb: Kazanmak.</p>
<p>[16](1) sa'y ve dikkat-i tâm idüp ehl-i hevâ vü zümre-i eşkiyâ (2) ile hem-dem ve musâhabet ve ihtilât etmeyesiz. Hemân (3) her bâre mecâlis-i ehl-i 'ilm ü erbâb-ı kemâl ile hem-dem (4) olup müfârakat etmeyesiz. Şimdiki vaktinizi fırsat (5) ve ğanîmet bilüp encâm-ı nedâmet çekersiz, fâide vermez (6) Eger bu pend-i nasihatimizi ve pend-i cevâhirimizi gûş ider (7) isen sa'âdet-i dâreyn ile mes'ûd olup hayır (8) du'âma dahi mazhar olursun ve bundan böyle taraf-ı peder-i (9) ciger-sûzların mübârek kalb-i pür-envârlarından eb'ad (10) buyurmayup bâis-i muhlisânemiz olur. Ferah-nâme-i dil-(11) gûşâlarıyla yâd buyurmaları aksâ-yı âmâl-i muhibbânemizdir. (12) Hâlisü'l-fu'âd Ahmed pederleri.</p>	<p>hem-dem: Bir yerde. ihtilât: Karışmak. mecâlis: Meclisler. müfârakat: Ayrılık. encâm: Son. nedâmet: Pişmanlık. pend: Ögüt. gûş: Kulak ve işitmek. dâreyn: Dünyâ ile âhîret. pür-envâr: Dolu nûr. eb'ad: Uzak. dil-gûşâ: Ferahlık.</p>
<p>[17] (1) Sûret-i mektûb ehline bu siyâk üzere tahrîr olunur. (2) İffetlü, mürüvvetlü ve mezîd muhabbetlü ehl-i beytim kadın Hazretleri (3) hemmâr-ı gül-i gülistân-ı âlemde mânend-i serv ü hırâmân masûn-ı (4) bâd-ı hazân olmaları da'avâtıyla temmûsda müştâkânedir (5) ki zât-ı letâfet-i dil-ârâlarına olan iştiyâk-ı (6) derûn gün-be-gün mütezâyid ve efzûn olmaktan nâşi rûz u (7) şeb fikri hayâl-i dil-gûşâlarıyla dem-güzâr ve varak-pâre-i (8) mürüvvetlerine dîde-dûz ve intizâr üzere iken taraf-ı (9) hulûsâne ve vürûd iden bir kıt'a mektûb-ı dil-âşûbları (10) vâsıl ve mefhûm-u meveddet-mersûmuna ittîlâ'ımız (11) hâsıl oldukda. Beyit: Kâküli müsğîn-i yâre(12) uğramış bâd-ı sabâ / Geldi cânândan dimâğ-ı</p>	<p>iffet: Haramdan nefsinin men' etmek. hırâmân: Salınmak. masûn: Hıfz. dil-ârâ: Gönül açıklığı. rûz u şeb: Gece gündüz. dem-güzâr: Vakit geçirmek. dîde-dûz: Göz degmek. intizâr: Bakmak. dil-âşûb: Gönül fitnesi. mersûm: Nakş.</p>
<p>[18] (1) hâne-bûy-ı âşinâ misâlince istişmâm olan (2) fevâyih-i dil-gûşâ ve iktisâb olunan sürûr-ı hubûr-ı müstağnin- (3) ani'l-beyân olmağın hemmâre revnak-ı cemâl-i iffetleri (4) mütezâyid ü efzûn ve gîsû-yı</p>	<p>bûy: Koku. istişmâm: Koklamak. revnak: Letâfet.</p>

<p>nezâketleri dâmân-ı (5) kemâl-i cemâle resîde ve makrûn ola, âmîn. Bu (6) defa sâ'î yediyle tarafınıza yalnız yirmi ğuruş harçlık (7) irsâl olundu. Yemünnühü Te'âlâ ledâ şerefü'l-vusûl tamâmen(8) ahz u kabz idüp vusûl haberin tarafımıza îfâde (9) buyurmanız hâsseten me'mûl ve mütemennâ-yı hâlisânemizdir. (10) Ve bundan böyle taraf-ı muhibbânemizi mübârek hâtır-ı 'âtır (11) deryâ-yı makâtirlerinden dûr u mehcûr buyurmayup (12) bâ'is-i mübâhâtımız olur ferâhnâmlarıyla yâd buyurmaları</p>	<p>ġisû: Saçlar. dâmân: Etekler. irsâl: Göndermek. lede'l-vusûl (metinde şerefü'l-vusûl): Vusûl buldukda. îfâde: Bildirmek. mütemennâ: Umulmuş. dûr: Uzak. mehcûr: Hasret. mübâhât: Sevinmek. yâd: Zikr. bâd (metinde yâd): Yel.</p>
<p>[19] (1) me'mûl-ı hâlisânemizdir. Hâlisü'l-fu'âd Hüseyin tevâbi-i sadr-ı âli hâlâ. (2) Kitâbete münâsib olan beyitler beyân olunur: (3-4) Fürkatin çekmekde hem-dem olmuşam Eyyûbile Hâtırım şâd iyle cânâ lutf idüp mektûbile (4-5) Gün gibi 'arz-ı cemâl itmez isen bize sabâh Ey güneş yüzlü senünle ne selâm ne (de) sabâh (5-6) Ne hâme şerh ider şevkim ne nâme Velev kulnâ ilâ-yevmi'l-kıyâme (6-7) Gelmez beyâna hâme ile mihnet-i firâk Sıġmaz cerîde-i eflâka mihnet iştiyâk (7-8) Geldi bir nâme ki tahsîn okunur ser- nâmesine</p>	<p>fürkat: Ayrılık. hem-dem: Beraber dimek. şâd: Mesrûr. 'arz-ı cemâl: Cemâlini göstermek, güneş gibi. hâme, kilk: (kilk kelimesi metin içinde geçmemektedir): Kalem mislihi. firâk: Ayrılık. cerîde: Defter. ser-nâme: Mektûbun (başı). hat: Yazı. vâsil: Erişmek. bende: Kul. 'ıtık-nâme: Âzâd kâġıdı.</p>

<p>Her gören 'âşık olur sûret-i ser-nâmesine (8- 20/1) Şöyle oldu bu gönül hattına kıldukda nazar Vâsıl oldu sanasın bende ıtık-nâmesine</p>	
<p>[20] (1-2-3) Götürdün cânâ bû-yı sünbüli ey bâd hoş geldin Mukîm-i kûşe-i hicrânı kıldın bâd hoş geldin (3-4-5) Gâh olur gam hükm ider dil mülkine gâh ayrılık Gamla söyleşmek kolay âh ayrılık vâh ayrılık (5-6-7) Kebûterle o sûdan nâme irsâlin ümîd iyler Uçar kuşdan meded umar dil-i hasret-keşim şimdi (7-8-9) Sen bana gelmek muhâldir ben sana gelmek ba'îd Çün hümâ inmez yire konmaz kebûter Ka'be'ye (9-10-11) Toyulmaz h'ân-ı ihsâna kanâ'at gelmez insâna Kerem gördükçe ey Bâkî gedâlardan recâ artar İntehe'l-münşe'ât</p>	<p>bâd: Rüzgâr. kebûter: Gögercin. sû: Taraf. nâme: Mektûb. meded: İmdâd. hasret-keş: Hasret çekici. h'ân: Sofra, ni'met. gedâ: Yoksul demek.</p>

<p>[21] (1) [...] Temessükî bu siyâk üzere tahrîr olunur: Bâ'is-i tahrîr-i (2) hurûf budur ki iş bu bin iki yüz sekiz senesi (3) mâh-ı şa'bân’u’-mu’azzamın on birinci günü sa’âdetlü (4) Muhammed Ağa yedinden böylece olmak üzere yalnız yigirmi ğuruş (5) deyn aldım ki te’kîdül’-asl nısfı on ğuruş ider. (6) Vâcibü’l-edâ vü lâzımü’l-kazâ deynimdir. Yemünnühü Te’âlâ (7) târîh-i temessükden otuz bir gün va’desiyle Âsitâne’de (8) şerîkim olan Hüseyin Ağa’dan mebrağ-ı mezbûr tamâmen (9) ahz u kabz olundukda yedinde olan iş bu memhûr (10) tahvilimiz girüye redd ü şak oluna. 11 Şa’bân 1208 (11) Deyn temessükü bu siyâk üzere tahrîr olunur: (12) Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki iş bu bin iki yüz</p>	<p>bâ'is: Sebeb ma'nâsına. mâh ve şehri: (metinde mâh-ı şa'bân): Ay demek. deyn: Borç. vâcibü'l-edâ: Edâsı vâcib. lâzımü'l-kazâ: Ödemesi lâzım. mebrağ: Akçe. memhûr: Mühürler. şak: Ayırmak. tahrîr ve nüvişt (metinde tahrîr-i hurûf): Yazmak.</p>
<p>[22] (1) sekiz senesi mâh-ı ramazân-ı şerîfin yigirmi birinci (2) günü sa’âdetlü Muhammed Ağa yedinden ciheti karz-ı şerî (3) yalnız kırk ğuruş deyn aldım ki nısfı yigirmi ğuruş (4) ider. Vâcibü’l-edâ ve lâzımü’l-iktizâ deynimdir. Yemünnühü Te’âlâ (5) târîh-i temessükden yüz seksen bir gün va’de ile mebrağ-ı (6) mezbûr va’demiz hulûlında edâ vü teslim olundukda (7) tarafımızdan yedine verilen iş bu memhûr tahvilimiz girüye (8) redd ü şak oluna. Hâlisü’l-fu’âd Hüseyin tevâbi-i sadr-ı âli hâlâ. (9) Sûret-i ze’âmet tahvîli bu vesîka üzere yazılır. (10) Bâ'is-i nemîka-i hurûf budur ki bâ-berât-ı ‘âli-şâna (11) mutasarrıf olduğum filân kazâ ve tevâbi’ yerlerinin zabt (12) u rabtına iş bu bin iki yüz yedi senesi martı</p>	<p>karz: Ödünç. yed ve dest (metinde yed): El demek. deyn: Borç. mebrağ: Akçe. hulûl ve duhûl: Girmek. şak: Ayırmak. bâ-berât: Berât-ı pâdişâhî ile demek. mutasarrıf: Koldığım ve hükümümde demek.</p>
<p>[23] (1) ibtidâsından şubatı ğâyetine gelince vâkî’ olan a’şâr-ı (2) şer’iyye ve rüsûm-u ‘örfiyye ve cürm-i cinâyet ve sâyir cüzî (3) ve küllî mahsûlâdır ve rüsûmiyyeti iş bu bâ'isü’l-hurûf Muhammed (4) Ağa’ya der-uhde ve iltizâm olunup deynin iltizâmı (5) tamâmen ahz u kabz iyledim gerekdir ki sene-i sâbık ola (6) geldiği vech üzere mûmâ-ileyhe dahi zabt u rabt (7) idüp tarafımızdan ve taraf-ı âharden müdâhele olunmaya. 5 Ramazân 1208. (8) Der-beyân-ı kâ'idet-i erkâmân</p>	<p>a’şâr: Onda bir demek. der-uhde: Üzerine almak. iltizâm: Mislihi. sâbık: Geçmiş. Temmet. ‘Adedhâ-yı Pârsî</p>

<p>Kara cümle kâidesidir.</p> <p>Ğuruş</p> <p>12345+32975+84841+96711+12345=239217</p> <p>Mizân: 66</p> <p>Kâide-i darb</p> <p>Ğuruş</p> <p>8482 *14 = 118748</p> <p>Mizân 242</p>	<p>yek (1), dü (2), se (3), çâr (4), penc (5), şeş (6), heft (7), heşt (8), nüh (9), deh (10), bist, (20), si (30), çil (40)</p>
<p>[24] Der Beyân-ı Tefrîk</p> <p>Sağdaki işlem 1: (223366) 112244+111122=223366</p> <p>Soldaki işlem 1: 9000077-000099=8999978</p> <p>Parayı kuruş etmek murâd olursa bir hânesini tarh idüp dörde taksim idesin, ğuruş olur.</p> <p>Sağdaki işlem 2: 4864 /4=1216</p> <p>Soldaki işlem 2: 978/4=244</p> <p>Der Beyân-ı Taksîm-i Hevâyî</p> <p>Sağdaki işlem 3: 8476 / 13=652</p> <p>Soldaki işlem 3: 876543/15=58436</p>	<p>pencâh (50), şest (60), heftâd (70), heştâd (80), neved (90), sad (100), hezâr (1000)</p> <p>elif (1), be (2), cim (3), dal (4), he (5), vav (6), ze (7), ha (8), tı (9), ye (10), kef (20) lam (30), mim (40), nun (50), sin (60), ayın (70), fe (80), sad (90), kaf (1000), rı (200)</p>
<p>[25] Der-beyân-ı şuhûr-ı ‘Arabî</p> <p>Muharrem (م), Safer (ص), Rebî’ü’l-evvel (ر), Rebî’ü’l-âhîr (ر), Cemâziye’l-evvel (ج), Cemâziye’l-âhîr (ج), Receb (ب), Şa’bân (ش), Ramazân (ن), Şevvâl (ل), Zî’l-ka’de (ذ) Zî’l-hicce (ذ) Temmetü’l-hurûf bi-‘avni’llâhi’l-meliki’r-ra’ûf.</p>	<p>şın (300), te (400), (peltek) se (500), hı (600), zel (700), dad (800), zı (900), gayın (1000)</p>
<p>[26] (1) Bâb-ı devlet-meâb-ı veliyyü’n-na’amânelerine tereddüd ve ihtisâs-ı (2) mahsûsam olmakdan nâşî lâzime-i zimmet-i bendegânem olan (3) deymûmiyyet-i eyyâm-ı ‘ömr-i devlet ve kayyûmiyet-i hengâm-ı (4) ferr ü haşmetleri de’avâtıyla evkât-güzâr olduğu ‘arz-ı (5) ‘ubûdiyete vesîle-h’âh iken âdemî</p>	<p>hengâm: Vakitler.</p> <p>ferr: Zinet.</p> <p>evkât-güzâr: Vakitler geçirmek.</p>

<p>bendeleri sû-yı (6) mekârim-bûy-ı devletlerine ‘âzim ve râhî olmağla (7) hâsseten ‘arz-ı hâl-ı bendegâneme terkimine ibtidâr ve merfû’-ı (8) hâk-i pây-ı devletkarârları kılındı. Yemünnühü Te‘âlâ vâsıl-ı (9) nezd-i devletleri ve manzûr-ı ‘ayn-ı inâyetleri buyuruldukda (10) kâtibe-i evkâtım du‘â-yı bekâ-yı ‘ömr-i devletlerine (11) masrûf idüğü ve hüsn-i enzâr-ı mürüvvet-âsâr-ı (12) kerîmâneleri hakk-ı ‘âcizâne-i kullarında dâ‘im ü derkârdır.</p>	<p>sû: Taraf. mekârim: İyilikler. bûy: Koku. hâk-i pây: Ayak toprağı. kâtibe: Bütün dimek. enzâr: Bakmak. fermân (metinde bu kelime geçmemektedir): Buyuruk.</p>
<p>[27] (1) Sûret-i ıtk-nâme bu siyâk üzere tahrîr olunur. (2) Bâ‘is-i nemîka-i hurûf oldur ki iş bu bin iki yüz (3) sekiz senesi mâh-ı şa‘bânü’l-mu‘azzamın beşinci günü bundan (4) akdem câriye-i memlûküm olan fi’l-asl Nemçe esirlerinden (5) orta boylu, çatma kaşlu, Mahbûbe-nâm câriyemi rızâ‘en (6) li’llâhi Te‘âlâ ve li-resûlihi ıtk-ı sahîh-i şer‘î ile mâlımdan (7) âzâd iylerim gerekdir ki ba‘de’l-veyem sâ‘ir harâ‘ir-i mü‘minât (8) gibi hurre olup her ne tarafa teveccüh ve ‘azîmet ider ise (9) keyfe mâ neşâ hareket idüp hürriyetini beyânen yedine (10) iş bu ıtk-nâme tahrîr ü itâ olundu. Vakt-i (11) hâcette ibrâz olunup vârislerim tarafından ve taraf-ı (12) âhardan müdâhale olunmaya 5 Şaban 1208 Sûret-i poliçe.</p>	<p>ıtk-nâme: Âzâd kâğıdı. mâh: Ay. mu‘azzam: Ulu. memlûk: Kendi malım. harâ‘ir: Cem‘dir, hurreler demek. mü‘minât: Hatunlar demek, cem‘-i mü‘ennesdir. teveccüh: Yakınlık. azîmet: Gitmek. keyfe mâ neşâ: Ne gûne derler. ibrâz: İzhâr.</p>

Ek 2: Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un ilk dört sayfası.

